

LIBRIS

We know
books

Owen Matthews a studiat istorie modernă la Universitatea Oxford, înainte de a-și începe cariera de jurnalist în Bosnia. A scris pentru publicațiile *Moscow Times*, *The Times*, *The Spectator* și *The Independent*. În 1997, a devenit corespondent al revistei *Newsweek* la Moscova, tratând subiecte precum cel de-al doilea război cecen, Afghanistan, Irak și conflictul din estul Ucrainei. Prima sa carte de istorie rusă, *Stalin's Children* (*Copiii lui Stalin*), a fost tradusă în 28 de limbi și a fost nominalizată pentru Premiul First Book al publicației britanice *Guardian*, precum și pentru Prix Médicis, acordat de Franța.

OWEN MATTHEWS

UN SPION DESĂVÂRȘIT

RICHARD SORGE

MAESTRUL SPIONAJULUI LUI STALIN

Traducere din limba engleză de
ADRIANA VULPE

LITERA

București
2020

Editura Litera

O.P. 53; C.P. 212, sector 4, București, România
tel.: 021 319 63 90; 031 425 16 19; 0752 548 372
e-mail: comenzi@litera.ro

Ne puteți vizita pe

Un spion desăvârșit.

Richard Sorge, maestrul spionajului lui Stalin
Owen Matthews

Copyright © 2020 Grup Media Litera
Toate drepturile rezervate

Editor: Vidrașcu și fiii

Redactori: Constantin Furtună, Georgiana Harghel

Corector: Olimpia Băloi

Copertă: Flori Zahiu

Tehnoredactare și prepress: Mihai Suci

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

OWEN MATTHEWS

Un spion desăvârșit: Richard Sorge, maestrul spionajului lui Stalin/
Owen Matthews. Traducere din lb. engleză: Adriana Vulpe – București:
Litera, 2020

ISBN 978-606-33-6620-8

I. Vulpe, Adriana
94.32

Cuprins

Prolog: „Siberieni!“	7
Introducere	9
1. „De la școală la abator“	20
2. Printre revoluționari.....	32
3. „O gloată fanatică dintr-un secol distrus“	51
4. Perioada Shanghai	72
5. Incidentul Mancurian	104
6. „Ai luat în considerare Tokyo?“	130
7. Se formează cercul de spioni	144
8. Acasă la familia Ott	166
9. Moscova, 1935	192
10. Hanako și Clausen	208
11. Baie de sânge la Moscova	235
12. Liușkov.....	256
13. Nomonhan	275
14. Ribbentrop-Molotov	295
15. Atacați Singapore!	314
16. Măcelarul din Varșovia	339
17. Barbarossa capătă contur.....	361

18. „Nu ne-au crezut“.....	380
19. Planul Nord sau Planul Sud?.....	399
20. Înfrângerea.....	429
21. „Cel mai mare om pe care l-am întâlnit“	461
Note	482
Bibliografie selectivă	550
Mulțumiri	564
Surse foto.....	566
Indice.....	570

PROLOG

„SIBERIENI!“

Într-o dimineață geroasă din noiembrie 1941, Natalia Alekseievna Kravcenko și sora ei vitregă, Lina, au îngropat picturile tatălui lor în grădina casei de la țară. Satul de artiști Nikolina Gora, situat la 40 de kilometri vest de Kremlin, ajunsese pe linia frontului în Bătălia pentru Moscova. În urmă cu câteva zile, coloanele de fum care se ridicau din satul vecin anunțau sosirea avangardei Wehrmachtului, care lua poziție pentru atacul final asupra capitalei. Casa lor era așezată pe malul înalt și împădurit al râului Moscova, iar medicii Armatei Roșii o rechiționaseră pentru a o transforma în spital de campanie pentru bătălia ce avea să urmeze. Celor două surori li se spusese să părăsească imediat casa, iar ele aruncaseră în grabă picturile tatălui lor și argintăria de dinainte de Revoluție într-un cufăr mare, pe care l-au îngropat într-o scobitură din malul care cobora abrupt spre râu. Nu-și făceau prea multe speranțe că mâna de soldați sovietici care săpau de zor tranșee la marginea satului putea ține piept mult timp iminentului atac german. Natalia se aștepta ca acea noapte să fie ultima pe care avea să o mai petreacă vreodată în frumoasa casă de la țară construită de tatăl ei.

Chiar înainte de ivirea zorilor, Natalia s-a trezit într-un zgomot asurzitor. Și-a luat repede un cojoc și pâslarii și s-a dus la poartă să vadă ce se întâmplă. Întinși pe marginea drumului, chirciți de frig sub mantalele lor, sute de soldați sovietici furau câteva ore de somn în nămeții ce se înălțau de o parte și de alta a șoselei. Tumultul era rezultatul sfârșitului lor.

– Siberienii i-a spus un ofițer, care tocmai coborâse din trenul sosit din Extremul Orient sovietic.

Veniseră întăriri pentru apărarea Moscovei.

În următoarele zile, băieții din Siberia au murit cu sutele pe terenurile mlăștinoase dintre satele Nikolina Gora și Aksinino, alături de sute de mii de alți soldați sovietici, căzuți pe frontul de 600 de kilometri din jurul Moscovei. Imensa masă de desen, special făcută pentru tatăl Nataliei, a fost transformată în masă de operație. Dar nemții n-au răzbit mai departe. Natalia Alekseievna s-a întors la casa lor de la țară; și locuiește și acum acolo. La fel a făcut și nepoata ei, care este acum soția mea. Cartea aceasta a fost parțial scrisă acolo. Picturile au revenit pe pereți, la locul lor. Chiar și groapa săpată de fete se vede încă, atunci când tufișurile rămân fără frunze, toamna. Vechiul cufăr de oțel ruginește în spatele casei.

Talazurile celui de-al Doilea Război Mondial s-au îndepărtat de Moscova în acea lună, în mare parte datorită întăririlor venite din Siberia. Acestea poate că n-ar fi ajuns acolo fără strădaniile unui spion comunist german care activa la celălalt capăt al lumii – un agent care aflase cele mai bine păstrate secrete ale Înaltului Comandament Japonez și German, dar, cu toate acestea, era privit cu neîncredere de șefii săi de la Moscova. Bineînțeles, victoria are mulți părinți, mai ales o victorie atât de din plin stropită cu sânge și de o importanță atât de mare, precum cea sovietică din cel de-al Doilea Război Mondial. Dar munca extraordinară a lui Richard Sorge a avut un impact crucial în salvarea Uniunii Sovietice de la dezastru, în 1941, și a făcut posibilă victoria finală a lui Stalin din 1945.

INTRODUCERE

Richard Sorge a fost un răzvrătit devenit mare spion – în mod clar, unul dintre cei mai mari spioni care-au trăit vreodată. Rețeaua de spionaj pe care a construit-o la Tokyo, înainte de război, l-a adus în imediata vecinătate a celor mai înalte cercuri de putere din Germania, Japonia și Uniunea Sovietică. Eugen Ott, ambasadorul Germaniei în Japonia, cel mai bun prieten al lui Sorge și, în același timp, angajatorul și informatorul fără voie al acestuia, vorbea regulat cu Hitler. Cel mai important agent japonez al lui Sorge, Hotsumi Ozaki, era unul dintre consilierii cabinetului japonez și discuta frecvent cu prim-ministrul, prințul Konoe. Iar la Moscova, superiorii direcți ai lui Sorge îl vizitau constant pe Stalin în biroul său de la Kremlin. Sorge a supraviețuit ca șef de rețea al spionajului sovietic, fără să fie descoperit, timp de nouă ani la Tokyo, deși Japonia era bântuită de mania și isteria spionajului, iar poliția era în permanență pe urmele sursei transmisiunilor sale radio codate. Mai mult, a reușit să fure cele mai bine păstrate secrete militare și politice ale Germaniei și Japoniei, acționând la vedere, chiar sub nasul acestora.

Sorge era un comunist idealist și, în același timp, un mincinos plin de cinism. Se vedea soldat al Revoluției, făcând parte din cea mai sus-pusă clasă a cadrelor secrete ale partidului, cărora li se încredințase misiunea sacră de a penetra fortărețele dușmanilor imperialiști ai URSS-ului. Dar, în același timp, era pedant, bețiv și afemeiat. Era dependent de adrenalina, fanfaron și avea accese sălbatice de indisciplină.

În timpul frecvențelor sale petreceri înecate în alcool, distrugea mașini și motociclete, mărturisindu-și la beție, în fața publicului nazist, dragostea pentru Stalin și pentru Uniunea Sovietică, și seducea fără scrupule soțiile celor mai valoroși agenți și ale celor mai apropiați colegi ai săi.

Sorge se autodescria deseori ca un erou romantic, un cavalier-jefuitor din poezia romantică germană. În realitate, era unul dintre factorii de decizie singuratici care bântuiau la marginea deșertului politic, un om permanent menit să ducă povara unei cunoașteri superioare și a unor rațiuni mai înalte decât ale ființelor mărunte care-l înconjurau. Apărător auto-proclamat al clasei muncitoare, era de un snobism intelectual atroce, mediul său natural constituindu-l cazinourile, bordelurile și saloanele de dans interbelice din Shanghai și Tokyo.

Mai presus de orice, era un disimulator profesionist. La fel ca majoritatea celor care au ajuns la desăvârșire în această meserie, Sorge era condus de pornirea de nestăpânit de a trage pe sfoară. Înșelătoria era atât talentul lui Sorge, cât și dependența sa fatală. Cea mai mare parte a vieții sale, Sorge i-a mințit pe majoritatea celor din jurul său – pe numeroasele sale iubite, pe prieteni, colegi și superiori. Poate că se mințea și pe el însuși.

Unul dintre aspectele extraordinare ale poveștii lui Sorge este înțelegerea faptului că acesta a evoluat într-o lume de alianțe internaționale în continuă schimbare și de posibilități infinite. Pentru statele-națiuni ale vremii, participante la acest joc mondial, până și cele mai solide certitudini, privite retrospectiv, erau, la urma urmei, supuse schimbării – chiar și chestiuni atât de evident imuabile, cum ar fi ce țară și de partea cui se află în cel de-al Doilea Război Mondial. În cea mai mare parte a carierei lui Richard Sorge, Uniunea Sovietică și Germania, deși adversare ideologice, au fost, de fapt, aliate în secret. În anii 1920, armata germană a trimis mii de soldați la instrucție pe câmpiile Bielorusiei, în baza unei înțelegeri

secrete dintre Moscova și Berlin. În 1939, Stalin a încheiat un acord cu Hitler de împărțire a Europei, care afecta întregul est al continentului, de la Marea Baltică până în Balcani, și a căruia principală victimă a fost Polonia. Trupele sovietice și naziste, victorioase împotriva armatei poloneze, inamicul comun, au organizat împreună, la Brest și în alte orașe ocupate, parade de sărbătorire a victoriei. În februarie 1941, Hitler i-a dat lui Stalin ocazia de a face parte din puterile Axei – chiar dacă, în paralel, se pregătea să invadeze URSS-ul –, îndemnând Germania, Italia, Japonia și Uniunea Sovietică să împartă lumea între marile dictaturi ale vremii. Pentru Stalin, deși era circumspect din fire, era, cu siguranță, ceva foarte tentant. Până în seara zilei de 22 iunie 1941, Hitler și Stalin au fost aliați, iar cel din urmă a crezut că așa aveau să rămână și pe mai departe. Și mai ciudat, după cum știm acum – și după cum Richard Sorge nu a știut –, din septembrie 1940, Stalin își concepuse propriile planuri de rezervă privind invadarea Germaniei, cunoscute ca Operațiunea Groza. Chiar în timp ce trimitea în Germania mari cantități de porumb, petrol și oțel, pentru a susține efortul nazist de război, ca parte a pactului de neagresiune din 1939 încheiat cu Berlinul, dictatorul sovietic își puna la punct propriul plan oportunist de a-l trage pe sfoară pe Hitler, dacă s-ar fi ivit ocazia potrivită.

Rolul Japoniei în războiul mondial era și mai labil. Din momentul în care un grup de ofițeri japonezi rebeli au invadat Manciuria chineză în 1931, a fost clar că șefii armatei de la Tokyo nutreau visuri de expansiune în Asia – ambiții care, cu timpul, aveau să înăbușe protestele guvernului civil de acasă. Dar atitudinea Japoniei față de Rusia era profund ambiguă. Armata japoneză milita vehement pentru invadarea Uniunii Sovietice – invazie ce i-ar fi anihilat complet eforturile lui Stalin de a lupta împotriva Germaniei, după intrarea naziștilor în Rusia, în 1941. Marina militară japoneză era însă la fel de convinsă că destinul imperial al națiunii se

implinea în sud și consta în preluarea controlului asupra câmpurilor de orez din Indochina și asupra puțurilor de petrol din Indiile de Est Olandeze. Astfel, în 1941, supraviețuirea URSS-ului depindea de complicatele jocuri de putere din interiorul statului major al Imperiului Japonez. Își permitea Stalin să priveze Extremul Orient rus de trupe pentru a apăra Moscova? Acest fapt depindea de informația dacă planul Japoniei de invadare a Rusiei în 1941 urma sau nu să fie pus în aplicare. Iar cel ce le putea da această informație era șeful rețelei lor de spionaj, Sorge.

Nu era sigur nici cursul de coliziune al Japoniei cu America, nici chiar în octombrie 1941, cu doar câteva săptămâni înainte de atacul-supriză al marinei japoneze de la Pearl Harbor. Dimpotrivă, primul-ministru Konoe încercase cu disperare ani întregi să încheie o înțelegere cu administrația de la Washington pentru a evita războiul în Pacific. Emisarul său, amiralul Nomura, ambasadorul Japoniei în Statele Unite, se aflase la un pas de negocierea unui pact de neagresiune cu președintele SUA, Franklin Roosevelt, în vara anului 1941.

Universul lui Sorge era unul în care se încheiau și se încălcau alianțe chiar între dușmani naturali, precum Hitler și Stalin sau Stalin și militariștii japonezi. Spre deosebire de majoritatea spionilor din secolul XX, spionajul lui Sorge nu era doar o chestiune de agenți trădați sau de operațiuni secrete compromise; el avea un impact înfiorător de direct în ceea ce privea soarta națiunilor și cursul întregului război.

Printre cele mai ciudate aspecte ale biografiei lui Sorge este și acela că, spre deosebire de multe alte povești din lumea întunecată a spionajului, povestea lui este extrem de bine documentată. După arestarea de către autoritățile japoneze, în octombrie 1941, fiecare membru al cercului de spioni al lui Sorge – cu onorabila excepție a lui Kawai, unul din agenții mai puțin importanți ai lui Sorge – a spus tot ce știa. Toți

au mărturisit, din cauza instinctului primar de supraviețuire. Dar membrii grupului au avut motive diferite de cooperare cu autoritățile. Sorge însuși a fost înțeles greșit și nu a fost apreciat ani întregi de către șefii săi de la Moscova și a scris în închisoare o lungă confesiune în care se lăuda cu priceperea, profesionalismul și integritatea sa ca spion. Noi știm acum ceea ce Sorge nu a știut – că superiorii săi din Moscova nu aveau deloc încredere în el, considerându-l agent dublu. Sorge a sperat, până la sfârșit, că Uniunea Sovietică avea să-l salveze; prin urmare, Sorge nu și-a făcut publice îndoielile față de comunism și nici planurile de fugă sau contul bancar secret din Shanghai – pe toate acestea le cunoaștem din alte surse.

Max Clausen, operator radio cu o îndelungată activitate în cadrul rețelei de spionaj, a avut un mesaj exact opus pentru japonezi. A recunoscut de bunăvoie că și-a pierdut credința comunistă și chiar s-a mândrit că sabotase sistematic eforturile de spionaj ale șefului său, distrugând sau trunchiind grav telegramele pe care i le dădea Sorge să le trimită. Evident, Clausen sperase să obțină mila celor care îl capturaseră, ceea ce a și primit. Agentul de frunte al lui Sorge, Hotsumi Ozaki, un tânăr jurnalist idealist care a devenit ulterior un apreciat consilier în cabinetul japonez, s-a străduit să demonstreze că aparenta sa trădare era, de fapt, o formă de patriotism. Ozaki le-a spus celor care l-au prins că lucrase pentru cauza păcii internaționale și că ținuse cont de interesele națiunii, încercând din răspuțeri să evite un război între Japonia și Rusia.

Indiferent de diversele lor motive, deținuții le-au oferit anchetatorilor japonezi o comoară uriașă de informații detaliate despre viața și carierele lor ca spioni, așa cum fuseseră ele chiar de la începutul anilor 1920. Mai mult, poliția secretă japoneză interceptase și transcrisese mesajele radio codate ale rețelei chiar din clipa în care Clausen începuse să transmită rapoarte secrete de la Tokyo la Moscova. În ciuda eforturilor susținute, japonezii nu putuseră nici să localizeze transmitătorul, nici

să descifreze mesajele. Dar, odată ce Clausen le-a predat manualul pe care-l folosise la codificarea telegramelor, serviciile secrete ale armatei japoneze au putut să citească aproape fiecare cuvânt din corespondența secretă a lui Sorge cu superiorii săi de la Moscova. Mărturisirile și transcrierile, care umplu două volume groase de probe, au fost publicate în întregime după război. Aceste mărturii au fost ulterior invocate pe larg în Statele Unite de anticomuniștii din epoca McCarthy, în încercarea acreditării ideii existenței unui plan malefic al serviciilor secrete sovietice, prin care se puteau penetra până și cele mai înalte niveluri ale structurilor guvernamentale.

Două lucruri lipsesc din marea comoară de mărturisiri și transmisiuni decodate adunate de poliția japoneză, ca și din cele peste 100 de cărți care s-au scris despre Sorge de la executarea sa în închisoarea Sugamo din Tokyo, în noiembrie 1944. Cea mai importantă omisiune este versiunea sovietică a poveștii. Nici un istoric occidental nu a avut acces la dosarele Sorge păstrate în arhivele Cominternului de la Moscova sau în arhivele serviciilor secrete militare sovietice de la Podolsk – sau nu a citat importante lucrări recente ale istoricilor ruși, care se bazează pe arhiva militară la care cercetătorii străini n-au mai avut acces din anul 2000. În această carte este relatată pentru prima dată povestea tumultuoasei cariere a lui Sorge ca agent al Cominternului, aparenta sa cădere în dizgrație ca urmare a îndepărtării fără milă din organizație a tuturor agenților străini (cu excepția celor mai servili și loiali lui Stalin), dar și recrutarea lui Sorge de către serviciile secrete militare sovietice și ciclurile ulterioare de neîncredere și paranoia care au dus la clasarea informațiilor de cel mai înalt nivel furnizate de Sorge ca încercare de dezinformare pusă la cale de inamici. La fel și dezvăluirile despre tentativele desperate ale lui Sorge de a-l avertiza pe Stalin de iminenta invazie germană a Uniunii Sovietice în iulie 1941 – un avertisment care a fost sistematic ascuns de cei mai înalți

ofițeri ai Armatei Roșii, îngroziți să-l contrazică pe Stalin în ideea lui fixă că Hitler nu l-ar ataca niciodată.

Cealaltă piesă care lipsește din versiunea japoneză a evenimentelor este percepția asupra vieții interioare a lui Sorge: îndoielile și temerile sale. Așa cum a remarcat John le Carré, spionii sunt niște povestitori pe care nu te poți baza deloc, deoarece se inventează și se reinventează pe ei înșiși de prea multe ori. Cea mai mare parte a vieții sale de adult, Sorge a trăit într-o lume în care riscul de a fi arestat sau trădat l-a urmărit ca o umbră. În timpul anilor petrecuți în Japonia, n-a avut pe nimeni altcineva, în afară de subordonații săi direcți, cu care să-și împărtășească secretele. Nici măcar cei mai apropiați agenți japonezi, Ozaki și Miyagi, nu i-au fost niciodată prieteni.

Ca mulți alți spioni, Sorge a fost un seducător neobosit. Talentele sale de spion și de cuceritor în serie se întrepătrund profund. Serviciile secrete americane au estimat că a avut legături cu cel puțin 30 de femei pe durata șederii sale la Tokyo. Dar chiar și iubitele lui Sorge au fost, într-un fel sau altul, pioni pe care i-a folosit în jocurile sale de spionaj. Le încânta și le îngrozea cu plimbări nebunești cu motocicletă în noapte. Cătorva dintre ele le-a arătat latura sa megalomană, în timp ce dansa prin casă, răsucind o sabie de samurai și declamând beat cum îl avea ucide el pe Hitler și cum avea să devină zeu. Chiar și în cele mai intime momente ale sale, se prefăcea că este un personaj mult mai mare decât era cu adevărat. Iubitelor sale li se plângea frecvent de singurătate, dar nu-i permitea nici uneia să împartă povara secretelor pe care le purta în interior. Totuși, mărturiile femeilor din viața lui Sorge ne oferă o perspectivă valoroasă asupra omului care și-ar fi dorit să fie. Și arhivele sovietice dezvăluie mult mai multe aspecte ale vieții sale private, surprinse în scrisorile adresate soției rusoaiice, în memorii și în corespondența cu prietenii și colegii de la Moscova, citate aici în engleză pentru prima dată.

Sorge reprezintă o provocare ieșită din comun pentru un biograf. El și-a trăit cea mai mare parte a vieții într-o lume a umbrelor, în care existența sa depindea de mister. În același timp, era extrovertit și, în multe privințe, exhibiționist. Odată ce jocul s-a încheiat, în singurătatea închisorii japoneze, și-a făcut de lucru întretesând pentru anchetatori, poate și pentru posteritate, o versiune idealizată a propriei persoane. În vasta sa corespondență cu Moscova, în scrisorile către soția sa, Katia, în jurnalistică, scrierile academice și mărturisirile sale, a lăsat numeroase mărturii scrise. Totuși, la fel ca mulți oameni în aparență gregari, și-a păzit cu strășnicie străfundurile ființei sale. A fost un om cu trei fețe. Una era Sorge, celebritatea mondenă, sufletul extrem de indiscret al petrecerii, adorat de femei și de prieteni. A doua față, secretă, era îndreptată spre superiorii săi de la Moscova. Pe cea de-a treia – persoana particulară animată de principii înalte și poftă meschine, care trăia într-o lume a minciunii – o păstra pe de-a întregul pentru el însuși.

Sorge avea o extraordinară inspirație de moment, care l-a ajutat mult în viața sa schimbătoare și imprevizibilă. Era uluitoare ușurința cu care putea trece de la un mediu la altul, de la un loc sau prieten la altul, de la o femeie la alta. Pentru bărbați și femei, deopotrivă, charisma sa autodistructivă era irezistibilă. Putea fi sălbatic de instinctiv, temperamental, capricios, deseori egoist ca un copil. Povestea sa ne amintește de un om care încearcă în mod constant diverse caricaturi grotești ale sale, adoptând mereu noi variante ușor modificate ale imaginii lui publice. Și, ca în cazul multor oameni singuratici, nutrea o dorință arzătoare să fie iubit și să fie senzațional, dar să fie adorat de la distanță. Acesta a fost paradoxul său; cu cât era mai senzațional și mai de succes, cu atât era mai imposibil să fie adorat pentru ceea ce era el însuși.

A avut mulți prieteni, dar nu se putea confesa nici unuia. Își petrecea mare parte a serilor chefuind la petreceri,

în baruri și restaurante – dar mințea și se folosea de aproape oricine din largul său cerc de cunoștințe. Într-adevăr, ușurința lui magică de a-i face pe oameni să se simtă în largul lor era cea mai înaltă calitate socială a sa. Farmecul lui Sorge l-a ajutat și să supraviețuiască. Când brutalul colonel Gestapo Joseph Meisinger, poreclit „Măcelarul din Varșovia“, a fost trimis la Tokyo să-l ancheteze, Sorge l-a dus să petreacă în bordelurile din Ginza și imediat și-a transformat dușmanul de moarte în tovarăș de băutură.

Sorge era și un om curajos. Fie că fotografia pe ascuns documentele secrete, când rămânea câteva minute singur în biroul ambasadorului german, fie că zăcea grav rănit la spital, după un accident de motocicletă provocat la beție, luptându-se să rămână conștient până venea un prieten să-i recupereze documentele incriminatorii din buzunarul hainei, Sorge era mereu de un calm supranatural. Întotdeauna s-a considerat soldat, din anii adolescenței, în serviciul kaiserului, în tranșeele din Primul Război Mondial, până în ultimele sale momente, la spânzurătoare, când a luat poziția de drept și a salutat Armata Roșie și Partidul Comunist Sovietic. În ciuda indiscrețiilor sale comise la beție, avea o viață furibund de activă, trezindu-se devreme și petrecând zilnic ore întregi scriind, citind și spionând. Rămânea un ofițer și un profesionist chiar și când era beat, chiar și când era cuprins de disperare. Iar în unele privințe, a fost un gentleman. În închisoare, a refuzat să discute despre femeile din viața lui și nu le-a pomenit anchetatorilor de amanta sa japoneză. Procurorul care l-a interogat l-a descris pe Sorge drept „cel mai mare om pe care l-am întâlnit“.

Într-un fel, Sorge a fost și un intelectual. Cu siguranță, avea cel puțin o inteligență robustă și competentă. În memoriile sale din închisoare, a scris că în vremuri de pace ar fi devenit om de știință. Și-a trăit viața ca protagonist într-o piesă cu un singur actor, al cărei public real era necunoscut

spectatorilor săi fizici – șefii, întotdeauna distanți, din Direcția a IV-a a Statului Major al Armatei Roșii*. Tragedia lui Sorge a fost că, în cea mai importantă perioadă a carierei sale, aceștia s-au îndoit de loialitatea sa și l-au considerat trădător – deși el, din fericire, n-a știut niciodată că informațiile extraordinare pe care le furniza erau deseori desconsiderate și nu se ținea cont de ele.

Ultimul cuvânt, înainte de a ne imbarca în povestea vieții extraordinare a lui Sorge, îi aparține lui John le Carré, care a scris o recenzie strălucită despre prima carte care a apărut în Marea Britanie despre cazul Sorge, în 1966.¹ Le Carré, care petrecuse ceva timp printre cei care trăiau în această lume a misterelor, l-a înțeles pe Sorge mai bine decât mulți alții. „A fost un actor de comedie în sensul lui Graham Greene, un artist în sensul lui Thomas Mann“, a scris le Carré.

La fel ca Spinell din *Tristan*, de Thomas Mann, lucra mereu la o carte neterminată. Era lângă patul său, alături de un volum deschis de poezie japoneză din secolul al XI-lea, când a fost arestat. Interpreta *Boema*, avea în cameră o colivie în care ținea o bufniță, bea și se prostitua ca să ajungă sus. Era foarte amuzant; oamenii (chiar și victimele sale) îl iubeau; soldații erau imediat binedispuși de el. Era un bărbat viril și, ca majoritatea romanticilor autoproclamați, nu avea ce face cu femeile în afara dormitorului. Cred că era și exhibiționist, iar audiența sa era întotdeauna de sex masculin. Avea curaj, mult curaj, și un sentiment romantic al misiunii: când colegii săi au fost arestați, el a rămas în pat, bând sake, așteptând sfârșitul. Dorea să se pregătească să devină cântăreț; nu este primul spion care a fost recrutat din rândurile artiștilor ratați. Un jurnalist francez îl descrie ca deținând „o combinație

* Direcția Principală de Informații a armatei sovietice, abreviat GRU (n.red.)

ciudată de farmec și brutalitate“. Uneori, avea simptome clare de alcoolism. Deci acestea sunt caracteristicile pe care le-a adus el spionajului. Dar ce i-a dăruit spionajul lui? O scenă, cred; o corabie cu care să plutească pe mările romantismului său; o sfoară cu care să lege laolaltă o grămadă de talente modeste; o scamatorie cu care să învingă societatea; și un bici marxist cu care să se biciuiască pe sine însuși. Acest preot senzual își găsise adevăratul său domeniu de specialitate; s-a născut în mod minunat în propriul secol. Doar că zeii lui rămăseseră în urmă.²

„DE LA ȘCOALĂ LA ABATOR“

Îți implantau ambiții imperiale, iar apoi îți dădeau drumul în lume, stăpânit fiind de un sentiment al elitismului – dar erai cu inima înghețată. Când ești un astfel de copil înghețat, dar la exterior arăți ca un băiat încântător, perfect funcțional, în interiorul tău există suficiență pustietate care așteaptă să fie cultivată.³

John le Carré

Richard Sorge s-a născut în 1895, la Baku, cel mai bogat, corupt și violent oraș din Imperiul Rus. De secole, petrolul și gazele țâșneau în mod natural din câmpiile mlăștinoase ce mărgineau Marea Caspică, transformându-se spontan în flăcări, inspirând frică și venerație. Însă doi frați suedezi, Ludwig și Robert Nobel, au făcut din această vâgăună cu miros înțepător un înfloritor oraș petrolier atunci când forajele lor au produs primele jeturi de erupție în Baku, în 1879. Izvorul de bani care a început să curgă aici a atras muncitori, arhitecți și negustori din toată Rusia – pe lângă fauna obișnuită a unui oraș cu dezvoltare explozivă, de prostituate, revoluționari și oportuniști. Conform cuvintelor unuia dintre cei mai celebri locuitori ai săi, Iosif Stalin, Baku a devenit rapid un oraș al „dezmațului, despotismului și extravaganței“ pentru cei bogați.⁴ Pentru clasa muncitoare, care trudea în insalubrele cocioabe ale companiei petroliere, era o zonă crepusculară de „fum și beznă“.⁵ Însuși guvernatorul orașului Baku l-a numit

„cel mai periculos loc din Rusia“. Pentru tânărul scriitor și activist politic Maksim Gorki, „puțurile petroliere din Baku lăsau impresia unei imagini a iadului“.⁶

Iad sau nu, Baku era o regiune infernală din care țâșneau banii. Petroliștii străini, atrași de salariile mari și de profitabilitatea companiilor petroliere din ce în ce mai numeroase, dădeau navală în orașul plin de fum de la Marea Caspică.⁷ Unul dintre ei a fost Wilhelm Richard Sorge, un inginer specializat în foraje din orașelul saxon Wettin am Saale. A sosit în Baku în 1882, la vârsta de 31 de ani, după ce petrecuse mai mulți ani pe câmpurile petrolifere din Pennsylvania. Sorge s-a angajat la Compania Petrolieră Caucaziană, o filială a Companiei Nobel.⁸ Un altul care își căuta norocul a fost negustorul Semion Kobolev, care a venit de la Kiev pentru a profita de ocaziile tot mai numeroase de afaceri. Fiica sa, Nina, s-a născut la Baku.⁹ În 1885, la vârsta de 18 ani, l-a întâlnit Wilhelm Sorge, cu care s-a și căsătorit.¹⁰ Uniunea lor, dintre petrol și negustorie, a fost o combinație perfectă, realizată într-un infern prin excelență capitalist.

Mahalalele din Baku, unde locuiau muncitorii de la companiile Nobel și Rothschild, erau „pline de gunoaie în descompunere, câini cu măruntaiele scoase, carne în putrefacție, fecale“.¹¹ Orașul se îneca la propriu cu propriile dejecții. „Petrolul se infiltra peste tot“, își amintește Anna Alliluieva, care a locuit acolo un deceniu mai târziu, cu ginerele său revoluționar, Iosif Stalin. „Nu puteau crește copaci în acest aer otrăvit.“¹² Cu toate acestea, familia Sorge, ca toți emigranții înstăriți din generațiile ulterioare, au reușit să stea departe de mizeria, violența și feroarea revoluționară în creștere a locuitorilor de origine germană veniți de la Moscova. Au închiriat o vilă frumoasă, cu două etaje, din cărămidă, în prospera suburbie Sabunçu, la nord-vest de oraș. Centrul orașului Baku se pare că era, după cum scria romancierul Essad Bey, „la fel ca Vestul Sălbatic, plin de bandiți și hoți“.¹³ Dar Sabunçu

era un paradis de respectabilitate burgheză, cu străzi largi, străjuite de salcâmi, care aveau să se laude în curând cu prima linie de tramvai electrică. Locuința familiei Sorge dăinuie și astăzi, fiind în prezent o magherniță dărăpănată, locuită de zece familii de refugiați. Terenul din jurul casei este un labirint de barăci construite în grabă, adăpostind motocicletele dezmembrate și găini gălăgioase.

O fotografie de grup realizată în 1896 înfățișează familia Sorge drept idealul de familie burgheză germană. Tatăl, Wilhelm Sorge, cu barbă și frac, se sprijină impunător de o balustradă. Cei cinci copii ai săi care au supraviețuit (cinci i-au murit în pruncie¹⁴) sunt așezați, în costume negre, asortate, pe niște scări care dau în grădină, unde sunt întinse covoare pe pajiște special pentru această ocazie. Richard, în vârstă de opt luni, este cocoțat pe un suport de ghivece din lemn, fiind sprijinit de la spate de mama sa și înconjurat de o mulțime de servitoare în rochii simple.

Sorge nu a pomenit nimic de mama sa într-o confesiune autobiografică scrisă într-o închisoare japoneză în 1942, în afara faptului că i-a menționat naționalitatea rusă. Indubitabil, Nina Sorge le vorbea fiilor săi în germană și nu în limba ei maternă, rusa, ceea ce l-a făcut pe tânărul Richard să se simtă de două ori străin, izolat fiind atât de efervescența viață orientală a populației vorbitoare de limbă azeră din Baku, cât și de elita colonială rusă a orașului. Când Sorge s-a mutat ulterior la Moscova, a fost nevoit să învețe limba mamei sale de la zero.¹⁵

Wilhelm Sorge era „în mod clar, naționalist și imperialist [...], incapabil să se scuture de amprenta pusă asupra tinereții sale de edificarea Imperiului German în timpul Războiului din 1870-1871“, consemna Sorge în memoriile sale din închisoare. „Era profund conștient de averea pe care o strânsese și de poziția socială pe care o dobândise în străinătate.“¹⁶

Dar, în ciuda neînduplecatului, radicalului patriotism prusac al lui Wilhelm, se pare că un spirit de rebeliune se infiripase cu putere în familia Sorge. Fratele bunicului patern al lui Richard, Friedrich Adolf Sorge, participase la o revoltă armată împotriva autorităților saxone în 1848 și, în urma eșecului revoluției, emigrase în America în anul 1852.¹⁷ A devenit un comunist pasionat și a slujit ca secretar general al Asociației Internaționale a Oamenilor Muncii – cunoscută sub numele de Internaționala Întâi – atunci când s-a mutat la New York, în anii 1870. De asemenea, a corespondat intens cu compatrioții săi exilați la Londra, Karl Marx și Friedrich Engels.¹⁸

Pentru copiii familiei Sorge care au crescut la Baku, „acasă“ era o Germanie pe care nu o văzuseră niciodată. Poate că educația limitată la statutul de emigrant a semănat în inima lui Richard Sorge, pentru tot restul vieții, sentimentul alterității. Wilhelm Sorge și-a mutat familia înapoi la Berlin când Richard avea patru ani. A mai păstrat o legătură cu Rusia, întrucât Sorge-tatăl lucra într-o bancă germană implicată în importul de benzină grea de la Baku. Dar, în mod evident, Richard nu s-a simțit niciodată cu adevărat acasă în noua sa patrie. „Ceea ce făcea ca viața mea să fie diferită de a omului obișnuit era o conștientizare puternică a faptului că mă născusem în sudul Caucazului“, scria el în confesiunea din închisoare. „De asemenea, casa noastră era extrem de diferită în multe aspecte de cea a unei familii burgheze din clasa de mijloc din Berlin.“ Faptul că familia Sorge era pe jumătate străină, alături de „ciudățeniile“ trecutului lor de emigranți, făcea ca „toți frații și surorile mele să fie puțin diferiți de școlarii de rând“.¹⁹

Familia Sorge s-a stabilit în prospera suburbie berlineză Lichterfelde, „în mijlocul calmului relativ caracteristic burgheziei bogate“.²⁰ Din spusele sale, la școală, Richard a fost un elev dificil, dar strălucit, care „sfida regulamentul școlar, era încăpățânat și îndărătnic și rareori deschidea gura“.²¹

Le-a spus anchetatorilor japonezi că fusese „cu mult deasupra celorlați copii din clasă [...] la istorie, literatură, filosofie, științe politice” și s-a lăudat în fața lor cu abilitățile sale sportive. Le-a spus că visase să devină campion olimpic la săritura în înălțime. La vârsta de 15 ani, tânărul Sorge își dezvoltase un interes viu pentru Goethe, Schiller, Dante, Kant „și alți autori dificili”. Mai târziu, Sorge avea să se autocaracterizeze deseori drept „țigan-savant” sau drept „baron-tâlhar”, ambele fiind personaje din poezia germană romantică. *Hoții* de Schiller, povestea unui erou în genul lui Robin Hood, care fură de la cei bogați și-i apăra pe cei săraci, era una dintre preferatele sale.²²

La moartea sa, în anul 1911, Wilhelm Sorge le-a lăsat tuturor copiilor săi venituri personale confortabile. „Grijile economice nu-și aveau locul” în casa Sorge.²³ Tânărul Richard a devenit mai serios, fiind extrem de interesat de istorie și de politică. „Cunoșteam problemele curente ale Germaniei mai bine decât adultul de rând”, le-a explicat el japonezilor după ce l-au capturat. „La școală, eram cunoscut ca «Prim-ministrul».” Este grăitor în privința stimei de sine faptul că lui Sorge, chiar și la maturitate, nu i s-a părut deloc ironică porecla din școală. Profesorii săi îl considerau talentat, dar leneș și lăudăros.²⁴ A intrat în Wandervögel – „Păsările călătoare” – un grup de tineret animat de sentimente patriotice, care organiza vacanțe cu cortul și drumeții pentru tinerii și tinerele din Imperiul German care doreau să trăiască sănătos – deși Sorge avea să descrie grupul ulterior drept „o asociație sportivă muncitorească”. În august 1914, în timp ce era în Suedia, într-o excursie cu cortul cu Wandervögel, s-a răspândit vestea că Germania intrase în război.

Băieții, în însuflețirea de a răspunde la chemarea patriei, s-au grăbit să prindă ultimul vapor spre casă. Pe 11 august, fără să se consulte cu mama sa, fără să anunțe la școală sau să-și dea examenul de absolvire a liceului, Sorge s-a prezentat

la biroul de recrutări din Berlin și s-a înrolat în armata imperială germană ca soldat. „Am fost împins să iau această decizie de un puternic impuls de a căuta experiențe noi, de dorința de a mă elibera de lecțiile de la școală și de ceea ce consideram a fi tiparul lipsit de sens și de scop aplicat vieții unui tânăr de 18 ani”, scria el – adăugând, poate mai onest, că se lăsase prins de „starea generală de entuziasm datorată războiului.”²⁵ Umbra patriotismului radical al răposatului său tată trebuie să fi jucat un rol.

Sorge a fost repartizat în batalionul de elevi al Regimentului al III-lea al Gărzilor de Artilerie de Câmp²⁶ unde i s-a predat, din nou conform spuselor sale, „un curs de pregătire total insuficient de șase săptămâni, pe un teren de instrucție de la periferia Berlinului”. La sfârșitul lui septembrie, împreună cu tovarășii săi insuficient nepregătiți, a fost dus la râul Yser, în Belgia, unde au înfruntat soldați de carieră britanici și belgieni, care-și apărau cu încăpățănare pozițiile întărite. Strălucind de un entuziasm naiv, batalionul de elevi al lui Sorge a ieșit la atac pentru prima dată pe 11 noiembrie, la Dixmude, la sud de Ypres, și a fost masacrat. Orice iluzie pe care Sorge poate o nutrise despre farmecul războiului a fost spulberată, împreună cu majoritatea camarazilor săi, în prima zi de acțiune. „Această perioadă poate fi descrisă ca «de la școală la abator»”²⁷, își reamintea ulterior Sorge, cu o evidentă amărăciune.

Supraviețuitorii germani din acea generație furioasă și dezamăgită a anului 1914 aveau să descrie ulterior vărsarea de sânge de pe frontul de vest drept *Kindermord* – masacrul copiilor. Experiența „a stârnit prima și cea mai serioasă tulburare psihologică din inima mea și a camarazilor mei. [...] După ce setea noastră de luptă și de aventură a fost potolită, au început luni întregi de deșertăciune tăcută și tristă.”²⁸

La fel ca mulți din clasa și din generația sa, experiența de război a lui Sorge a fost profund formatoare și șocantă. Sorge,

tânărul inteligent, cu idei contrare majorității, și-a găsit scopul vieții în a se răzvrăti împotriva inutilității conflictului. „Am meditat la cunoștințele mele de istorie și mi-am dat seama [...] cât de lipsite de sens erau aceste războaie care se repetau așa de des. Curiozitatea mea politică m-a făcut să mă întreb ce motive se aflau în spatele acestui nou război de agresiune. Cine dorea să atingă acest obiectiv cu prețul atâtor vieții?”²⁹

Pentru prima oară în viața sa, elevul de liceu și fiul de bancher Sorge s-a regăsit cot la cot cu membrii autentici ai proletariatului. Dar, spre surprinderea sa evidentă, se pare că „prieteniile săi soldați simpli” nu erau interesați să examineze cauzele adânci ale conflictului în care se treziseră carne de tun. „Nimeni nu cunoștea scopul real al războiului, ca să nu mai vorbim de semnificația lui profundă. Nici unul dintre ei n-a înțeles nici măcar sensul eforturilor noastre. Majoritatea soldaților erau bărbați de vârstă mijlocie, muncitori sau meșteșugari de profesie. Aproape toți făceau parte din sindicatele din industrie și mulți dintre ei erau social-democrați.” A găsit doar unul singur „cu reale convingeri de stânga, un bătrân zidar din Hamburg, care refuza să discute cu cineva despre convingerile sale politice.”³⁰ Au devenit prieteni apropiați. Poate că Sorge a găsit în el o alternativă a figurii paterne. Bătrânul zidar i-a povestit tânărului său protejat despre viața sa de la Hamburg și despre perioadele de persecuție și de șomaj prin care trecuse. Crescând într-o lume caracterizată de un patriotism absolut, acesta a fost primul pacifist pe care Sorge l-a întâlnit. Prietenia lor a fost întreruptă brusc, când bătrânul socialist a fost ucis în acțiune la începutul anului 1915.

Câteva luni mai târziu, a venit rândul lui Sorge să dea piept cu gloanțele și schijele inamice. Unitatea sa fusese transferată în Galiția, la frontiera Rusiei cu Imperiul Austro-Ungar, în iunie 1915. Pentru prima oară, s-a trezit luptând pentru patria tatălui său împotriva patriei mamei sale. În iulie, Sorge s-a ales cu o bucată de șrapnel rusesc în piciorul drept. A fost

trimis să se recupereze la spitalul militar Lazarett Lankwitz din Berlin. O fotografie din acea vreme ni-l înfățișează pe Sorge stând în picioare lângă vărul și prietenul său cu ochelari, Erich Correns (devenit ulterior un distins farmacist și politician din Germania de Est). Sorge ține un trabuc în mână dreaptă și stă întors spre tovarășul său, în timp ce Correns rânjește. În ciuda fundei medaliei Crucea de Fier de pe pieptul lui Correns, cei doi arată ca doi școlari, ceea ce și fuseseră până nu de mult.³¹

Sorge s-a folosit de convalescența sa la Lazarett Lankwitz ca să-și ia, în sfârșit, certificatul de absolvire a școlii. A terminat cu note maxime. Apoi s-a înscris la facultatea de medicină a Universității din Berlin și a început să asiste la cursuri. Dar Germania în care se întorsese era foarte diferită de cea pe care o lăsase nu cu mult timp în urmă. „Dacă aveai bani, puteai să cumperi orice de pe piața neagră. Cei săraci erau supărați. Entuziasmul inițial și spiritul de sacrificiu în mod evident nu mai existau. Începuseră să apară profitorii de pe urma războiului și cei care vindeau și cumpărau pe sub mână, iar idealurile înalte de care se vorbea la început erau din ce în ce mai îndepărtate. În opoziție cu acestea, obiectivele materiale ale luptei dobândeau o greutate tot mai mare și se promova insistent acum un obiectiv pe de-a întregul imperialist – încetarea războiului din Europa prin instaurarea hegemoniei germane.”³²

Sorge nu era „foarte fericit în Germania”³³ și nu știa ce să facă. Alienat de corupția vieții civile, a ales să se întoarcă la singura lume a adulților în care se simțise confortabil – camaraderia tranșeelor. S-a întors de bunăvoie la unitatea sa, înainte să i se încheie perioada de convalescență. Ofensivele germane de la Gorlice-Tarnów, din Galiția – zonele de frontieră dintre Imperiul Austro-Ungar și Imperiul Rus –, și de la Lacurile Mazuriene, din Prusia Orientală, din vara lui 1915, împinseseră armată rusă sute de kilometri în spatele frontierei

de dinainte de război. Cu toate acestea, când Sorge s-a întors la regimental său, a aflat că mulți dintre tovarășii lui plătiseră cu viața această înaintare. Cei care supraviețuiseră erau profund epuizați de război. „Toți visau la pace în momentele lor de răgaz. Faptul că, deși pătrunseserăm adânc în inima Rusiei, nu se întrevedea sfârșitul, i-a făcut pe unii dintre ei să se teamă că războiul avea să continue la nesfârșit.”³⁴

Rănit din nou la începutul lui 1916, Sorge a găsit Berlinul alunecând mai mult ca oricând în strânsoarea „reacțiunii și a imperialismului”. „S-a convins că Germania nu putea să ofere lumii [...] idei noi.” Dar, deși poate că i se trezise conștiința revoluționară, tânărul Sorge, în vârstă de 21 de ani, s-a oferit să se reîntoarcă la regimentul său de pe frontul de est. „Am simțit că era mai bine pentru mine să lupt pe pământ străin decât să mă scufund și mai mult în noroi acasă.”³⁵

În timp ce lupta adânc în interiorul Imperiului Rus, Sorge a întâlnit pentru prima dată niște comuniști adevărați – doi soldați care erau în contact cu grupări politice radicale din Germania și care vorbeau frecvent despre conducătorii germani radicali de stânga, Rosa Luxemburg și Karl Liebknecht. Socialismul, îi spuneau ei lui Sorge, oferea o modalitate de a „elimina cauzele acestei autodistrugerii fără sens și ale repetării la nesfârșit a războiului. [...] Pentru noi era importantă o soluție cuprinzătoare, un răspuns permanent la scară internațională.”³⁶

În martie 1916, la trei săptămâni după întoarcerea sa pe frontul de lângă Baranovici, la sud-vest de Minsk, Sorge a fost rănit pentru a treia oară. De data aceasta, rănilor i-au fost aproape fatale. Ambele picioare i-au fost distruse de șrapnel și trei degete parțial amputate. Din cauza acestor răni, a rămas pentru tot restul vieții cu un șchiopătat pronunțat. După o călătorie agonizantă prin Rusia ocupată, a fost adus

la spitalul universitar din Königsberg*, capitala istorică a Prusiei Orientale, recent recucerită din mâinile țarului. A fost avansat la gradul de caporal, a primit Crucea de Fier, clasa a doua, și a fost lăsat la vatră din motive medicale. În plus, a aflat că doi dintre frații săi fuseseră uciși în luptă.³⁷

Proiectilul rusesc care îi zdrobise picioarele lui Sorge și îi distrusese cariera militară i-a spulberat și ultimele iluzii. „M-am cufundat într-o profundă stare de confuzie sufletească”, a scris el. În Sorge s-a născut o puternică repulsie pentru „pretențiile de spiritualitate și de idealism trâmbițate de națiunile aflate în război”, dar și „ideea [...] că o schimbare politică violentă era singurul mod de a scăpa din această mocirlă”.³⁸

La fel ca mulți dintre contemporanii săi, Sorge trecuse printr-o renaștere violentă. Aceasta l-a izolat într-o lume interioară, total ruptă de familia și de clasa lui socială, și a pus la îndoială chiar fundamentele societății în care crescuse.³⁹ Un alt caporal german de infanterie, care se recupera în același timp în urma rănilor de război în spitalul Beelitz-Heilstätten de lângă Berlin, era și el chinuit în mod asemănător. „Au urmat zile cumplite și nopți și mai rele. În acele nopți s-a născut ura în inima mea, ură pentru cei răspunzători”, scria Adolf Hitler în memoriile sale din 1925, *Mein Kampf*. „În zilele care au urmat, mi s-a revelat soarta. [...] Încă mă privește, am decis să intru în politică.”⁴⁰ Mânia și repulsia care au împins o generație de tineri veterani de război în politica radicală, atât de dreapta, cât și de stânga, au izvorât din aceeași sursă.

Imobilizat și în tracțiune ortopedică pe patul de spital, Sorge a început să-și caute drumul spre adevăr cu ajutorul lecturii. O „asistentă foarte cultivată și inteligentă” de la spitalul din Königsberg i-a adus cărțile care au constituit pietrele de temelie ale socialismului, pe care avea în curând

* În prezent, Kaliningrad, Federația Rusă (n.red.)